KO‘P TILLI RAQAMLI KOMMUNIKATSIYADA TIL VA NUTQ EKOLOGIYASINING ZAMONAVIY TALQINI

Abduvaxabova Dilnoza Nurmaxamatovna
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU, Chet tillar kafedrasi, dotsent

Annotatsiya. *Ko‘p tilli raqamli kommunikatsiyada til va nutq ekologiyasining nazariy mazmuni, kod almashinuvining funksional talqini hamda ekologik baholash mezonlari yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *til ekologiyasi; nutq ekologiyasi; ko‘p tillilik; raqamli kommunikatsiya; kod almashinuvi; pragmatik moslik.*

Аннотация. *Рассматриваются теоретические и методологические аспекты экологии языка и речи в многоязычной цифровой коммуникации. Предложены принципы контекстуальной оценки языковых явлений.*

Ключевые слова: *экология языка, экология речи, многоязычие, цифровая коммуникация, лингвистический анализ.*

Abstract. *The paper examines theoretical and methodological aspects of language and speech ecology in multilingual digital communication and proposes context-sensitive principles for linguistic analysis.*

Keywords: *language ecology, speech ecology, multilingualism, digital communication, linguistic analysis.*

Raqamli kommunikatsiyaning ommalashuvi tilning amal qilish muhitini sezilarli darajada kengaytirdi. Bugun til nafaqat og‘zaki va an’anaviy yozma muloqotda, balki ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, raqamli ta’lim platformalari hamda avtomatik matn yaratish tizimlarida ham faoliyat yuritmoqda. Mazkur o‘zgarishlar til hodisalarini faqat grammatik me’yor doirasida emas, balki ijtimoiy, texnologik va kommunikativ sharoitlar bilan bog‘liq holda o‘rganishni talab etadi. Ayniqsa, bir kommunikativ makonda o‘zbek, rus va ingliz tillari birliklari yonma-yon qo‘llanadigan vaziyatlarda tilning funksional imkoniyatlari hamda nutqning ekologik sifati masalalari dolzarblashadi.

Til ekologiyasi haqidagi ilmiy qarashlar Eynar Haugenning til va uning muhiti o‘rtasidagi munosabatni izohlashga qaratilgan konsepsiyasi bilan bog‘liq. Haugen tilni jamiyatdan ajratilgan yopiq tizim sifatida emas, balki uni qo‘llaydigan insonlar va ijtimoiy sharoit bilan o‘zaro ta’sirda mavjud hodisa sifatida ko‘rgan [1]. Bu yondashuv ko‘p tilli raqamli muhitni tahlil qilishda muhimdir: biror tilning mavqeyi uning lug‘aviy boyligi bilangina emas, balki qaysi platformalarda, qanday vazifalarda va qaysi auditoriya tomonidan ishlatilishi bilan ham belgilanadi.

Ekologik yondashuvning keyingi taraqqiyotida tilning atrof-muhit haqidagi tasavvurlarni shakllantirishdagi o‘rni ham tadqiq etildi. M. A. K. Halliday til birliklari insonning dunyoni tasniflash va baholash usullariga ta’sir ko‘rsatishini ta’kidlagan [2]. A. Fill va H. Penz tahriri ostidagi tadqiqotlarda esa ekolingvistika ijtimoiy hamda tabiiy muhitga oid diskurslarni o‘rganadigan fanlararo yo‘nalish sifatida yoritiladi [3]. Ushbu qarashlar raqamli kommunikatsiya tahliliga ko‘chirilganda ekologiklik tushunchasi faqat «to‘g‘ri» yoki «noto‘g‘ri» yozish mezoni bilan cheklanmasligi ayon bo‘ladi.

Til ekologiyasi va nutq ekologiyasini farqlash tadqiqot uchun alohida ahamiyatga ega. Til ekologiyasi muayyan tilning ijtimoiy mavqeyi, funksional barqarorligi, avlodlararo uzatilishi va yangi kommunikativ sohalarda qo‘llanish imkoniyatlarini o‘rganadi. Nutq ekologiyasi esa real muloqotdagi tushunarlilik, muloqot odobi, pragmatik moslik, agressiv yoki kamsituvchi ifodalar va axborotning qabul qilinish sifatini tahlil etadi. Bu ikki yo‘nalish bir-biri bilan bog‘liq, biroq bir xil tadqiqot obyekti emas. Masalan, o‘zbek tilidagi raqamli resurslarning kamligi til ekologiyasi muammosi bo‘lishi mumkin; muayyan izohlar zanjirida haqoratli ifodalar ustunligi esa nutq ekologiyasi masalasidir.

Ko‘p tillilik sharoitida raqamli muloqotning eng ko‘zga tashlanadigan belgilaridan biri kod almashinuvi va kod aralashuvidir. Foydalanuvchi bir xabar ichida turli tillarning birliklaridan foydalanishi, texnik terminlarni tarjimasiz qo‘llashi yoki o‘zbekcha grammatik shakllarni inglizcha asosga biriktirishi mumkin. Bunday hodisalarni har doim tilning buzilishi sifatida baholash metodologik jihatdan biryoqlama bo‘ladi. Chunki kod almashinuvi ayrim vaziyatlarda mavzuni aniq ifodalash, professional guruhga mansublikni ko‘rsatish yoki suhbatdoshlar o‘rtasidagi yaqinlikni kuchaytirish vazifasini bajaradi.

Shu bilan birga, har qanday til aralashuvi ham kommunikativ jihatdan samarali bo‘lavermaydi. Auditoriya uchun noma’lum xorijiy birliklar haddan tashqari ko‘p ishlatilsa, axborot tushunarliligi pasayishi mumkin. Demak, hodisani baholashda til birliklarining kelib chiqishidan ko‘ra ularning vazifasi, adresatning til kompetensiyasi va kommunikativ vaziyatga mosligi muhimroq. Ushbu tezisda ekologik baholashning asosiy tamoyili sifatida aynan kontekstga tayangan funksional yondashuv ilgari suriladi.

Raqamli platformalar muloqotning vaqt va makon chegaralarini o‘zgartiradi. Messenjerlardagi tezkor xabarlar ko‘pincha qisqa, dialogik va norasmiy bo‘lsa, ilmiy yoki rasmiy sahifalardagi matnlar ko‘proq me’yorlashgan uslubni talab qiladi. Bir platformada tabiiy qabul qilinadigan qisqartma boshqa vaziyatda noaniqlik tug‘dirishi mumkin. Shu sababli bitta til hodisasini barcha raqamli janrlar uchun umumiy baholash xulosaning aniqligini kamaytiradi. S. Herring kompyuter

vositasidagi diskursni o‘rganishda texnologik sharoit va muloqot xususiyatlarini birgalikda hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi [4].

Raqamli nutq ekologiyasining yana bir jihati multimodallik bilan bog‘liq. Emoji, hashtag, havola va tasvirli belgilar yozma matnning pragmatik ma’nosini to‘ldiradi. Masalan, emojining mavjudligi hazil, kinoya yoki qo‘llab-quvvatlash ohangini aniqlashtirishi mumkin. Biroq vizual belgilar barcha foydalanuvchilar tomonidan bir xil talqin qilinmaydi. Demak, ularning ekologik samarasi ham vaziyatga bog‘liq: bir holatda muloqotni osonlashtiradi, boshqa holatda esa noto‘g‘ri tushunishga sabab bo‘ladi.

O‘zbekistonning ko‘p tilli kommunikativ makonida mazkur masalalar amaliy ahamiyat kasb etadi. O‘zbek, rus va ingliz tillari ishtirokidagi raqamli yozishmalarda til tanlovi ijtimoiy guruh, kasbiy faoliyat, ta’lim muhiti va platforma odatlariga bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shuning uchun milliy tilning raqamli rivojlanishini faqat xorijiy birliklar soni bilan o‘lchash yetarli emas. O‘zbek tilida sifatli raqamli kontentning mavjudligi, foydalanuvchilarning undan foydalanish imkoniyati va turli mavzularda erkin fikr bildira olishi ham muhim ko‘rsatkichlardir.

Mazkur nazariy tahlildan kelib chiqib, ko‘p tilli raqamli kommunikatsiyani ekolingvistik baholashda to‘rtta o‘zaro bog‘liq mezonni ajratish taklif etiladi. Birinchisi — lingvistik me’yor va uslubiy moslik; ikkinchisi — kommunikativ tushunarlilik; uchinchisi — til tanlovining pragmatik maqsadga muvofiqligi; to‘rtinchisi — nutqning ijtimoiy-axloqiy ta’siri. Ushbu mezonlar birgalikda qo‘llanganda til aralashuvi, qisqartma, transliteratsiya va internet slengini kontekstdan uzib baholashning oldi olinadi.

Bunday modelning afzalligi shundaki, u tilni saqlash vazifasi bilan tilning tabiiy moslashuvchanligini qarama-qarshi qo‘ymaydi. Milliy tilning raqamli imkoniyatlarini rivojlantirish zarurati boshqa tillar bilan aloqa mavjudligini inkor etmaydi. Aksincha, ko‘p tilli muloqotdagi funksional taqsimotni o‘rganish tilning qaysi sohalarda mustahkam, qaysi sohalarda esa qo‘shimcha resurslarga ehtiyoji borligini aniqlashga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli kommunikatsiya sharoitida til va nutq ekologiyasi tilning ijtimoiy-funksional barqarorligi hamda real muloqotning sifatini birlashtiruvchi, ammo ularni farqlab tahlil qiluvchi yondashuvni talab etadi. Kod almashinuvi va boshqa ko‘p tilli hodisalarga beriladigan baho ularning o‘ziga emas, balki qo‘llanish vazifasi, konteksti va kommunikativ oqibatiga asoslanishi lozim. Taklif etilgan mezonlar keyingi bosqichda autentik raqamli matnlar korpusida sinovdan o‘tkazilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Haugen E. The Ecology of Language. — Stanford: Stanford University Press, 1972.

2. Halliday M. A. K. New Ways of Meaning: The Challenge to Applied Linguistics // Journal of Applied Linguistics. — 1990. — No. 6. — P. 7–36.

3. Fill A., Penz H. (eds.). The Routledge Handbook of Ecolinguistics. — London: Routledge, 2018.

4. Herring S. C. Computer-Mediated Discourse Analysis: An Approach to Researching Online Behavior // Designing for Virtual Communities in the Service of Learning. — Cambridge: Cambridge University Press, 2004. — P. 338–376.